

ЋИРИЛИЦА У ДУБРОВНИКУ 19. ВЕКА

О употреби ћириличног писма у Дубровачкој републици писали су компетентни и други српски и хрватски филолози током века и по савременог проучавања дубровачке културе и књижевности. Међутим, при проучавању грађе за историје културе Дубровника новијих времена, уочено је да је ћирилица и надаље била врло заступљена, које питање није довољно и на прави начин истражено у савременој историографији. У раду ће бити изнети досадашњи резултати ових истраживања.

Кључне речи: Дубровник, ћирилица, 19. век, дубровачка школа, дубровачка периодика, дубровачко издаваштво

О употреби ћириличног писма у Дубровачкој републици писали су компетентни и други српски и хрватски филолози током века и по савременог проучавања дубровачке културе и књижевности. Посебно су се тиме бавили током прве половине двадесетог века дубровачки Срби католици, иначе врло агилни у архивским истраживањима овога питања.

Међу њима свакако су најистакнутији Петар Колендић и Милан Решетар. Петар Колендић (1882-1969) се током свог научног рада континуирано бавио српском традицијом у Дубровнику, у оквиру којих истраживања и ћириличним писмом. Тако је Колендић писао о помену српског имена у Дубровнику (*Прилози хисторији српске књиге у Дубровнику*), историји употребе ћирилице у Дубровнику („*Босанчица*“, „*босанско-ћирилска ћирилица и Дубровчани*“), о ћирилским рукописима у Дубровнику (*Ћириловски натписи из католичке цркве у Лисцу*, *Ћириловски запис из Дубровника*, *Један српски љетопис писан у Дубровнику*“ и др), о побожним делима штампаним ћирилицом за Дубровчане (*Ћирилицом штампане књиге за дубровачке католике из 16. века*, *Млетачки калиграф Камило Занети као штампар једног дубровачког катекизма*) (ПАНТИЋ 1964: 36-36).

¹ irena.arsic@filfak.ni.ac.rs

Милан Решетар (1860-1942), Дубровчанин, знаменити филолог, аутор више студија о старом дубровачком говору, између осталог и беседе у Српској краљевској академији 1941, приређивач је најпознатијег дубровачког средњовековног зборника, *Либро од мнозијех разлога*, односно Дубровачког зборника од г. 1520 (РЕШЕТАР 1926), који је писан ћирилицом, као и зборника *Најстарије дубровачке прозе* (РЕШЕТАР 1952).

Питањем ћириличне традиције бавили су се и други Дубровчани, међу њима и Вид Вулетих Вукасовић, у свом тексту *Ћирилица код присташа римокатоличке цркве до свршетка XVIII в. у Босни у Далмацији* (ВУЛЕТИЋ-ВУКАСОВИЋ 1903).

Овога пута² ћемо се задржати на неспорној али врло илустративној чињеници да су први забележени стихови у дубровачкој књижевности, чији је аутор Џонко Калићевић, исписани управо ћириличним писмом, 1421. године, у згради царинарнице, велелепној палати Спонзи, на страници дубровачког царинског статута, а гласе:

„Сада сам остављен срид морске пучине,
Валови моћно бјен, дажд дојде с висине;
Кад дојдох на копни, мних да сам...“

Међутим, за разлику од претходног занимања, врло ретко је, тек по изузетку (KERČULJ 2003, TOLJA 2011), писано о употреби ћирилице у Дубровнику новијих времена, у периоду с краја Републике и током аустријске владавине. Тада је, мада су државно-политичке околности биле драстично промењене, и управо због тога, култура старог Дубровника задобила свој финални, национални смисао, чиме положај ћириличног писма добија још већи значај.

Мада је у дубровачкој штампарији Венецијанца Антуна Мартекинија већ у првој деценији века штампано и ћирилицом, познавање овог писма актуализирано је претплатом на издања Вука Стефановића Карацића. Тако је међу претплатницима, сем православних трговаца и поседника, који су управо у то доба заснивали своје успешно пословање, био и учени Анђео Маслач, који је, како је запамћено, Вукова дела читао у оригиналу, док је, што је готово анегдотски сведочило о његовом карактеру, натурализован Дубровчанин, Франческо Марија Апендини, горео у жељи да чита Вукова издања, али није смео да научи ћирилицу, као писмо које му није било прикладно (ВУКМИРОВИЋ 1965: 49).

² О ћирилским споменицима и књигама у старој дубровачкој култури и литератури в: БОЈОВИЋ 2014: 8-18; МИТРОВИЋ 1994: 9-126.

Издавање ћирилских споменика

Први издавач српских ћирилских споменика из Дубровачког архива био је Ђорђе Николајевић³, који је као први задатак при доласку у Дубровник 1831. добио да препише ова документа. Аустријске власти су, наиме, пре преноса архивских списа у Беч, одговориле на молбе Дубровчана да се сачине њихове копије. За тај посао је ангажован млади Николајевић, који је показао изузетну храброст, али и свест о историјском и националном значају рукописне баштине, па је тајно сачињавао и дупликате. Он је, као што је познато, овај рукопис, из страха од кужне болести која је владала Градом, доставио у Београд, где је, затим, штампан под именом случајног преносиоца, Павла Карано-Твртковића, а под називом *Српски споменици* 1840. године. У полемику о ауторству преписа укључио се и сам Вук Караџић, док је Николајевић мудро, а из страха, ћутао у Дубровнику (ВУЧКОВИЋ 1897: 73-76).

Настављач у овом послу Ђорђа Николајевића био је дубровачки песник и ангажовани интелектуалац, по мишљењу савременика, централна личност свога доба, Медо Пуџић⁴. Није познато од кога је он научио ћирилицу, али се зна да је пратио и тадашњу стручну литературу и када је већ увелико читао старе ћирилске рукописе, пошто је из Београда 1859. наручивао Даничићеву *Малу српску граматику*, која је у следећем

³ Ђорђе Николајевић (1807-1896) је рођен у селу Јазак, у Срему, у свештеничкој породици. Богословију је похађао у Сремским Карловцима, па започео студије филозофије у Пешти. На тражење Српске православне општине из Дубровника, митрополит Стефан Стратимировић га је 1829. послао у Дубровник. У Граду је веч 1830. засновао школу, коју су власти забраниле, али када је 1833. Рукоположен, као дубровачки парох добио је и право да води школу. У Дубровнику је боравио до 1858, када је премештен за професора богословије у Задру, где је остао до 1880. Био је члан управног одбора Матице далматинске и члан Друштва српске словесности. Уређивао је готово две деценије „Српско-далматински магазин“. Од 1880. је у Сарајеву ректор и предавач у богословији, као и секретар конзисторије и администратор, а од 1885. до смрти митрополит дабробосански.

Николајевић је објављивао старе рукописе, као и преводе са немачког, италијанског и руског, писао историјске, књижевноторијске и биографске текстове, а ангажовао се и у сакупљању народних умотворина.

⁴ Орсат (Медо) Пуџић (1821-1882), дубровачки властелин, песник, историчар и душвени и политички радник, потицао је из старе дубровачке племићке породице, чији су последњи мушки чланови и својим личним судбинама, остајући нежење, желели да искажу протест против нових времена. После школовања у Падови и у Бечу, и путовања по Европи, где се сусретао и слушао најзначајније ондашње литерарне и културне посленике, од 1849. се враћа у Дубровник где борави до краја живота, сем шестогодишњег периода (1868-1874), када је у Београду био наставник тадашњем кнезу а будућем српском краљу, Милану Обреновићу. Пуџић је био, сматрали су његови савременици, централна фигура културног и друштвеног живота Дубровника свога доба, али и знаменита личност широм јужнословенских простора.

издању прерађена под новим називом *Облици српског језика*, и *Српску синтаксу*, која је непосредно пре тога и изашла (АРСИЋ 2009: 464).

Пуцић је, тако, српске споменике из Дубровачког архива прочитао, приредио за штампу и штамапао у два књигама.

Прва је, по одлуци кнеза Александра Карађорђевића и српског савета, штампа о „народном трошку“, 1858. под називом *Српски споменици од 1395. до 1423. то јест Писма писана од Републике Дубровачке краљевима, деспотима, војводама и кнезовима српским, босанским и приморским*, уз који стоји и напомена: „Преписао с Дубровачке архиве кнез Медо Пуцић“. Другу, под истим насловом, штампало је Друштво српске словесности 1862. године. У периоду између појаве својих двеју књига докумената, 1860. године, Медо Пуцић је, на предлог Ђуре Даничића, Милана Милићевића и Јована Гавриловића, примљен у Друштво српске словесности, које је претходило Српској краљевској академији наука. Своју биографију „члана-коресподента“ Медо Пуцић исписује ћирилицом, како је овај докуменат и сачуван (АРСИЋ 2009: 465).

Историчар Антун Вучетић⁵ објављивао је почетком 20 века, у доброј традицији Николајевића и Пуцића, *Споменике дубровачке*, нагласивши да су у питању „већином српски споменици“ пошто су „исправе већином српске гледе на земље у којим су постале и на које се односе... и гледе на језик, којим су писане, неке су ћирилицом, а неке латиницом; једна је глаголицом; неке су писане латински, или талијански, или на два језика; али мало не све се односе на српске земље“ (ВУЧЕТИЋа 1906:49). Објављујући документа *Опорука или завјештаја Дубровчана*, Вучетић је закључио „да су тестаменти писани од Дубровчана српским језиком сваког вијека, иако је то било много ријеђе него латински или талијански“, затим да су „лица која су их писала или дала писати припадала разним слојевима народним, „бива племићкому, пучанскому, трговачкому, ималачкому и сељачкому“, као и да „нема напокон сумње да су сви ови напоменути опоручитељи припадали Дубровачкој републици као

⁵ Антоније Вучетић (Дубровник 1845 – Дубровник 1931), гимназију је завршио у Дубровнику, а филозофију у Бечу. Радио је као професор филозофије на Корчули и у Сплиту (1867-1870), а затим преко три деценије био професор Дубровачке гимназије. У Дубровнику је активно учествовао у културном и књижевном животу, као један од главних сарадника литерарног часописа „Срћ“, који је и уређивао у периоду 1906-1908. Аустријска влада га је пензионисала 1903, да би 1920. био постављен за управника Државног архива у Дубровнику. У периоду 1921-24. предаје у гимназији, да би поново био пензионисан. Међутим, већ од октобра исте године, после одласка Шиме Урлића са места управника архива, наставио је да ради тај посао, без надокнаде.

За дописног члана Српске краљевске академије изабран је 1928.

Вучетић је, на основу архивских истраживања, аутор више чланака из културне и политичке историје Дубровника. За збирку *Monumenta Ragusina* коју је издавала ЈАЗУ, приредио је већи број докумената.

ње грађани, то јест нису припадали земљама око Дубровачке републике“ (ВУЧЕТИЋ 1906:760).

Овим пословима се, у низу обавеза које је као уредник значајних периодика крајем 19 и почетком новог века, бавио повремено и истакнути Србин католик, публициста и политички и национални радник, Антун Фабрис⁶. Тако је издајући *Matrikula bratstva sv. Frančeska u Stonu*, Фабрис коментарисао: „Ovaj novi srpski spomenik dokazuje, da je ćirilica bila uredovno pismo katolićkijeh bratovština i Malobraćana u Stonu, a kad je kod spomenutih bila uredovnijem pismom, treba zaključiti: da je žiteljima dubrovačke republike ćirilica bila *jedino* pismo, kojim su srpski pisali najmanje do svrhe XV vijeka. I kasnije se na zemljištu republike mnogo pisalo ćirilicom, ali sa XVI vijekom počinje se pisati srpski i latinskijem slovima, i to su po svoj prilici prvi počeli uvagjati u Dubrovniku, po primjeru starijeh spljetskih književnika, dubrovački pjesnici. Još nešto. Poznato nam je da postoji oporuka jednoga Župljanina koja je pisana ćirilicom u Župi g. 1392. Kad se oporuke seljana pišu ćirilicom, to znači, da je to pismo jedino bilo u porabi. Ova dva srpska spomenika jedan iz Stona i drugi iz Župe uz priloge, koje je Konstantin Jireček objelodanio prošle godine iz dubrovačkoga arhiva, potvrgjuju našu gornju tvrdnju“ (FABRIS 1899: 160)

Ћирилица у школи

Дубровачка школа је у деветнаестим веку на одређени начин била враћена на старо, тако што су после пијариста (сколопа), међу којима су браћа Франческо Марија и Урбан Апендини, професори најзначајнијим дубровачким интелектуалцима средине столећа, поново као организатори и професори постављени чланови језуитског реда. Дубровачки тадашњи владари, најпре француски, па затим и аустријски цар, нису мењали наставни језик – био је то италијански.

Међутим, како се са револуционарном 1848. повело питање о бројним правима, на ред је дошао и наставни језик, па су посланици далматинског сабора Божидар Петрановић и Стјепан Ивичевић затражили увођење народног језика у школе. Тим податком располажу писци историје дубровачког школства, па и Дубровачке гимназије, док је чињеница да је дубровачки парох Ђорђе Николајевић затражио озваничење народ-

⁶ Антун Фабрис, пореклом са Корчуле, рођен је 5. априла 1864. у Дубровнику. У Бечу је студирао славистику, а по дипломирању 1889. службовао као суплент у гимназијама у Сплиту и Задру. Од 1895. је уредник „Дубровника“ (1895-1904), уређивао је и „Срђ“ (1903-1904) и календар „Дубровник“ (1897-1903) а бринуо и о *Српској дубровачкој библиотеци*. Био је активни члан Штионице и Радничког друштво, као и осталих српских удружења у Дубровнику. После „дубровачке афере“ 1902, и боравка у тамници, умире 1904.

ног језика али и ћириличног писма као наставног и административног, истог месеца, септембра 1848, занемарена у нашој историографији. Он, наиме, у захтеву упућеном бечком сабору, тражи да се озваничи употреба ћирилице која се већ користи као једино писмо у православној цркви и школама везаним за њу, пошто ово писмо, тврди дубровачки парох Николајевић, има своје првенство и у трговини „особито у окружју Которском и Дубровачком, јест с Албанијом, Црном Гором, Турском, Херцеговином, Босном и штошта са Србијом. Сви горњи трговци, као Арбанаши, Црногорци, Херцеговци, Бошњаци, Србијанци, да и сами Турци, служе се у својим писмима Кирилским писменима, што више и у својим званичним кореспонденцијама с политическим овдашњим властима употребљују српски језик и Кирилова слова, што у свако доба посведочити могу Официум циркуларни (окружни) Которски и дубровачки“ (Николајевић 2004: 142). Такође Николајевић препоручује ћирилицу као писмо администрације: „Чиновници далматински, особито совјетници од трибунала, и претори, и прије проглашења Конституције, морали су језик словенски разумевати; који пак добро словенски језик познавају, могу ласно за недељу дана Кирилска писмена најтачније изучити: дакле ту није велика труда, утолико мање што и сад већ половина иј се налази који ова писмена уче: а надамо се да ће унапредак и од нашега народа већи број у звања постављати се (Николајевић 2004:143)“.

Уз оправдање да народни језик није још подесан у научне сврхе, и да најпре треба усавршити у смислу чишћења језика и уређења ортографије (PEROVIĆ 1939: 52, 2-3), као и многи други тадашњи захтеви, увођење је одложено, да би народни језик био уведен у Дубровачку гимназију као наставни у октобру 1869.

И тада је то било поступно, увођењем народног језика најпре старијим разредима, да би коначно целокупна настава била држана на српскохрватском језику, како је званично називан и сам предмет, школске 1875-76. године.

Међутим, историје дубровачког школства не истичу чињеницу да је уз латиницу за ученике била обавезна у настави и ћирилица. Тако су дубровачки гимназијалци, од шездесетих година 19. века, најпре у нижим, а затим и у вишим разредима, у оквиру матерњег, Српско-хрватског језика, имали обавезу да пишу своје радове наизменично ћирилицом и латиницом, као што су им у обавезној лектири, па и у самој школској библиотеци, била дела штампана и ћирилицом.

Међу професорима који су у Дубровачкој гимназији предавали српскохрватски језик били и угледни филолог Перо Будмани, публициста и филолог, Луко Зоре, писац теолошких дела али и уредник „Дубровника забавника“, Јосип Скурла, па чак једно време, и лекар и писац, Иван Ау-

густ Казначић. Тако је, што би био начин који је усвојен и спровођен, школске 1896/7, како бележи гимназијски билтен, први разред имао обавезу да од осамнаест тема, десет буду написане ћиричним писмом, једна старогрчким а остале латиницом (ZADARCE 1897: 55).

Према томе, генерације дубровачких гимназијалаца, рођених од половине века па касније, што би значило будућих интелектуалаца, познавање и употребу ћириличног писма су имали, између осталог, као део свог обавезног образовања.

Ћирилица у штампи

Што се, пак, тиче књига штампаних ћиричним писмом у Дубровнику овог века, познато је да је већ први значајнији дубровачки штампар, Антун Мартекини, поседовао у својој штампарији ћирилична слова. Порекло ове мале штампарије није утврђено, а претпоставља се да ју је Мартекини набавио у Венецији, где је путовао тим послом већ 1803, ако је није донео из Котора, где је његов тамошњи послодавац, Андреола, штамапао ћирилична издања. Сасвим је извесно, међутим, да Мартекинијевој штампарији приликом штампања два дела речника Јоакима Ступија *Вокаболарија* и *Рјечосложја* у периоду 1804-1810. године ћирилична слова нису недостајала.

У Дубровнику су се током тог раног 19 века могле стећи и друге ћириличне штампарије, каква је она преузета после тајне мисије аустријске владе 1781-2. године, која је своје чланове лажно представљала као трговце и штампаре (ЂОРЂЕВИЋ 1912: 29-33). Том приликом је, наиме, из Беча набављена „мала преса са три центе илирских слова што је у Будву стигло тек пред одлазак изасланства из Црне Горе“ (КИЋОВИЋ 1951: 113-118).

Такође се у преписци Матије Бана, који је половином века по Далмацији, Дубровнику и Црној Гори водио тајну мисију са циљем подизања устанка против Турака, помиње ћирилична штампарија која, како се наводи, није ангажована управо из разлога прекида мисије.

Чињеница је, међутим, да се ћирилицом штампало у Дубровнику током читавог овог века, како саме књиге, тако и периодична издања. Други велики дубровачки издавач, Драгутин Претнер, најзначајнија и најтраженија издања из своје репрезентативне Народне библиотеке, штамапо је и овим писмом, а међу њима збирке народних записа Вука Врчевића.

Вук Врчевић је 1882. објавио, у ћириличном и латиничном издању, код Претнера, другу књигу *Српских народних приповедака понајвише*

кратких и шaljивих. Врчевић је припремио за штампу и *Народне сатирично-занимљиве подругачице*. Књига је штампана постхумно, у оба писма, 1883, као и поново 1888. Исте године Претнер је објавио већ припремљене Врчевићеве *Народне басне* у латиничном, и у ћириличном издању. Збирка *Народних хумористичких гаталица и варалица* штампана је 1884. у ћириличном и латиничном издању, да би ћирилично било поновљено 1885. и 1894. Врчевићев син Стефан спремио је за штампу два очева дела: *Народне приповијести и пресуде* 1890, у оба писма, и *Разне чланке* 1891. У то време, 1889, објављене су и *Српске народне игре које се забаве ради по састанцима играју*, и то само у ћириличном издању, а 1890. и збирка *Херцеговачке народне пјесме*.

Ћирилицом је Претнер објављивао и друга издања. Међу њима и оригиналне радове Вида Вулетића Вукасовића (*Ђуро Харамбаша или Конавоски устанак*) и Богољуба Петрановића (*Пјесме о руско-турском рату и бојеви на Плевни*), али и преводе стране књижевности, какав је био дело *Госпођа с камелијама* А. Дима, који је сачинио Марко Цар, као и поједине италијанске драме, у преводу Томе Крстова Поповића.

Сама штампарија Претнер редовно је нудила услуге штампе, између осталог, и ћирилицом⁷.

„Српску дубровачку штмпарију Антун Пасарић“ основала је група виђенијих Дубровчана, чланова Српске странке. Међу њима су били; др Влахо Матијевић⁸, Матеј Шарић⁹, др Матија Грацић¹⁰, др Стијепо Кнеже-

⁷ „Prima djela u slovinskom (latinicom i ćirilicom), talijanskom, njemačkom i francuskom jeziku; svaku vrstu trgovačких и obrtnijeh primjeraka: Okružnice, Obznane, Očitovanja, Vozne liste, Račune, Cijenike, Pokaske trgovina, jestvenike, Posjetnice obiteljne, vjenčane i osmrtnе Objave, Pozivnice, Opise plesnog reda, Programe, i. t. d. i. d.“. Овај оглас, штампан у пет различитих типова штампарских слова, објављиван је у свим тадашњим дубровачким периодичима.

⁸ Влахо Матијевић, (Дубровник, 29.10.1860. – Дубровник, 27.3.1917), студирао је правне науке у Грацу и активно учествовао у оснивању и раду омладинског друштва „Србадија“ 1876. чији је председник био и Милан Решетар. Бавио се адвокатуром у Дубровнику. Био је вођа, уз Антуна Пуљези, Српске странке у Дубровнику и активни учесник бројних политичких и друштвених догађања. На изборима за општинско веће у Дубровнику 1890. изабран је за већника, као и 1911. Са Никшом Гради, Матом Шарићем, Антуном Вишићем и Антуном Пуљези основао је „Глас дубровачки“, лист присталица Српске странке у Дубровнику, који је, као наследник „Гуштерице“, такође под Градићевим уредништвом, излазио у периоду 1.09.1885-15.08.1886. Био је присталица српско-хрватског помирења, учествујући у његовом спровођењу.

⁹ Шарићева спичарија била је место дружења најугледнијих Срба католика, представљајући за аустријске власти сталну претњу, коју су они безуспешно покушавали да отклоне.

¹⁰ Српску дубровачку штампарију је у новом веку преузео М. Грацић, чије је име и носила.

вић¹¹, др Антун Пуљези¹², Димитрије Бубало, Ђилдо Јоб¹³, Кристо Доминковић¹⁴, Лазар Вукасовић. Српска дубровачка штампарија је од самог оснивања била добро снабдевена потребни штампарским машинама. Врло брзо су набављена и ћирилична слова¹⁵, а током времена су куповане и нове штампарске машине, што јој је омогућавало добар и квалитетан рад¹⁶.

Поред тога, на самом крају овог столећа, у историји означеног као „дугог деветнаестог века“ (који обухвата период до светског рата), у Дубровнику су се појавила и издања искључиво штампана ћирилицом, чији је издавач била Матица српска дубровачка.

Културно-просветно друштво Матица српска основано је у Дубровнику 1909. на основу завештања трговца и добротвора Константина Вучковића (1828-1893). Вучковић је тестаментом завештао црквеној православној

¹¹ Стијепо Кнежевић (Дубровник 1870) гимназију је завршио у Дубровнику, а правне науке у Бечу. Једно време је боравио на Цетињу, радећи са Лујом Војновићем на успостављању грађанског судског поступка за Црну Гору. Био је посланик Земаљског сабора у Задру. Кнежевић је руководио радом Матице српске у Дубровнику од оснивања, успостављајући везе са осталим српским центрима, о чему је сачувана преписка. У току рата био је ухапшен и боравио у шибенским тамницама. После рата за великог жупана Дубровачке области именован је 1924.

¹² Антун Пуљези (+1927) био је истакнути политичар, председник Српске народне странке у Далмацији, посланик у Далматинском сабору и потпредседник Дубровачке општине. У почетку Првог светског рата аустријске власти су га узеле за војног таоца, па је био затворан, гоњен и малтретиран у тамницама у Дубровнику, Шибенику, Марибору и Грацу.

¹³ Породица Јоб у Дубровнику је својим истакнутим члановима значајно обогатила културни покрет Срба католика. Међутим, најистакнутији њени чланови су прерано страдали, или у трагичним болестима или на српским ратиштима. Међу њима и признати сликар, Игњат Јоб.

¹⁴ Кристо П. Доминковић (1877-1946) један од политичких вођа Срба католика око листа „Дубровник“. У родном Дубровнику завршио је 1897. гимназију, а затим одлази на студије медицине у Бечу. Крајем века прекида студирање, бави се новинарством, сарађује у „Дубровнику“ и у „Српском гласу“. Године 1905. постаје уредник „Дубровника“. У то време оснива друштво „Душан Силни“. Почетком 1909. постаје власник, издавач и одговорни уредник листа „Дубровник“.

За време Првог светског рата ухапшен је и интерниран. Између два рата обнавља „Дубровник“. За време Другог светског рата поново је ухапшен. Умро је у Дубровнику.

¹⁵ Оглас објављен већ од 1892. гласи: „Српска дубровачка штампарија Антуна Пасарића. Ова се је потпуно снабдјела штампарским стројевима и свијем врстама слова и хартија, па је зато у стању да изврши уз врло повољне увјете и кроз најкраће вријеме све штампарске радње ћирилицом и латиницом. По најумеренијом цјени и најкуснијом израдом штампаваће: књижевна дјела, разне брошуре, протоколе, позиве, прогласе, насловне, заручне и све остале карте, куверте и папире за писма, посмртне објаве, позиве на бесједу, улазнице на забаве, ред игара и све друге разноврсне тискарице. Књиге корисне за народ узимаће такођер у своју накладу...“ (ОГЛАС 1892: 7)

¹⁶ „Štamparija je proviđjena najzgodnijim strojevima, te se može svaku radnju primiti. – Nova Ferforir-mašina stavljena je u mogućnost raditi polizze i ostalo potrebno za parobrode“ (OGLAS 1894: 16).

општини у Дубровнику 160.000 аустријских фиорина за оснивање Матице српске која ће „употребљавати ћириловицу а имати цијељ да шири српску наставу“. По угледу на Матицу српску у Новом Саду, дубровачко друштво имало је за циљ ширење просвете и наставе, издавање и дистрибуцију књига, листова и часописа, формирање библиотеке, стипендирање талентованих ученика (ВУКМИРОВИЋ 1968: 48-80; АРСИЋ 2010: 27-37).

Матица српска у Дубровнику је своја издања објавила у периоду 1909-1914, у две едиције, а такође је један број књига је и објавила ван својих библиотека. У едицији „Редовна издања“ ћирилицом је објављена збирка путописних текстова Марка Цара, *Наше приморје, слике и утисци са Јадрана*, приповетке Ива Ћипика под називом *Крај мора* и драма Ива Војновића *Лазарево васкрсење, четири главе једне прости историје која зачудо свршава пјесмом*. Такође је Тихомир Остојић за Матицу српску у Дубровнику приредио *Српске народне приповијетке (затке)*, док је секретар Матице, Дубровчанин Франо Кулишић, штампао своју монографску *Циво Бунић Вучичевић, литерарно-исторички прилог познавању лирске поезије у XVII вијеку*. У едицији „Мала библиотека Матице српске“ пригодно су објављене монографске студије Данила Петровић, *Доситеј Обрадовић споменица о посмртној му стогодишњици 1811-1911*. и Франа Кулишића, *О Меду Пуцићу, у спомен тридесете обљетнице смрти (1882-1912)*, као и публикација *Сава Бјелановић, један поглед на писца* чији је аутор Марко Цар. Такође је објављена и драма Светозара Ћоровића *Зулумћар*, као и четврто певање *Смрти Мајке Југовића* Ива Војновића. Двојица Дубровчана, Вид Вулетић Вукасовић и Вице Адамовић, су у „Малој библиотеци“ ћирилицом штампали своје књиге *Цар Душан у Дубровнику*, односно *Дубровчани изван завичаја*. Матица је новчано помогла и издање још једне књиге Ива Војновића, *Госпођа са сунцокретом*, затим штампу студије епископа Никодима Милаша *Стон у средњим вијековима*, издања која су била ван едиције, као и књига поезије Јосипа Миличића (АРСИЋ 2007: 53-61).

Дубровчани овог доба су своје књиге штампане у Србији такође издавали ћириличним писмом. Између осталог, Медо Пуцић је у чувеној Библиотеци Браће Јовановић, у Панчеву, штампао ћирилицом, 1881. године, збирку својих песама, која садржи и спев *Карађурђевка*, са знаком да је то „потпуно издање“, док је Матија Бан током свог полувековног боравка у Београду своја драмска дела али и остале радове и публицистичке текстове такође штампао овим писмом. Тако је било и приликом издавања његове беседе *О Ивану Гундулићу* 1888, као и при штампи Банових сабраних дела, такође у издању Српске краљевске академије (1889-1892). Иста угледна институција је била издавач историјске студије Луја Војновића, Дубровник и Османско Царство, која је штампана ћириличним писмом у Београду 1898, као и разнолика дела других

Дубровчана, међу њима и класичног филолога и писца Спире Калика, ботаничара Луја Адамовића, политичара Јована Ђаје.

Ћирилица у периодици

Календари, часописе и новине у Дубровнику такође су штампани и ћирилицом. Углавном је у питању била наизменична употреба ћириличног и латиничног писма, често и у самим заглављима новина и часописа.

Међутим, требало би најпре напоменути, да је знаменити „Српско-далматински магазин“, који је готово две деценије (1842-1861) у Дубровнику уређивао Ђорђе Николајевић, штампан ћирилицом. То је најпре била предвуковска ћирилица, да би се затим, у време уредника Николајевића, без посебног образложења, „мало по мало, без хуке и буке“ прихватила Вукова начела.

Што се дубровачке периодике тиче, сами уредници и аутори били су свесни значаја који је придаван питању употребе ћириличног, односно латиничног писма. Тако поводом првог броја часописа „Словинац“, амбициозно замишљеног од угледних оснивача Меда Пуцића, Луко Зоре, Пера Будманија, Антуна Казначића, Ивана Аугуста Казначића, Јована Сундечића и Вука Врчевића, да сем литерарне има и своју друштвено-националну мисију, Пуцић пише Стојану Новаковићу из Дубровника 24. фебруара 1878:

„Čast mi je poslati Vam proglas žurnala što namjeravamo nekolicina nas potpisanih izdavati u Dubrovniku. Vidjećete da Slovinac žudi biti glasilom i književnim i uzgredno političnim pravih interesa slovenskog juga a pošto na slovenskom jugu svakdan se više i više Srbija uzdiže, Slovinac mora da bude, po svom programu, glasilom srpskih interesa, te baš zato ga i hoćemo da izdajemo. Ama to bez pomoći Vaše i Vaših prijatelja ne možeda bude. Stoga se Vama preporučamo. Ja ću štampati moje stvari ćirilicom, lijepo bi bilo da nam Vi štogod pošaljete latinicom, da se tako barem rugamo budalaštini naših i Vaših jednostranaca.

Ja sam već prepravio lirični spjev Srpska kruna na Kosovu, što će u prvom broju izaći.

Znam da ćemo na sijaset protivština naići i katoličkih i hrvackih, ali znate koliko nas je potpisanih na proglasu svi smo jogunice, pa hoćemo da pokušamo, pa bilo šta bilo; da smo i slobodniji kupili smo i potrebnu štampariju. To je prava Darwinova borba za život...“ (АРСИЋ 2009: 472-473).

Тако је у првом броју часописа „Словинац“, на трећој страни, штампана ћирилицом Пуцићева песма „Срби на Косову 1878“.

У новинама „Дубровник“, гласилу Српске странке у Дубровнику, које је излазило од 1892. до Другог светског рата, такође су у доба уредника Антуна Фабриса, поједини чланци штампани ћирилицом.

Превласт ћирилице у периодицима који су се читали у Дубровнику, нагнала је и Антуна Фабриса да новоосновани календар „Дубровник“ (1896-1902) штампа и латиницом.

У програмском тексту „Дубровника календара“ Фабрис јасно наводи разлоге за издавање: „Okolnost koja nas je natjerala na ovaj pothvat jeste ta što nema jednog dobrog i zgodnog kalendara za onaj deo našeg naroda, koji radi prilika, koji od njega ne zavise, slabo poznaje ćirilicu“ (FABRIS 1896: 5-6). При том Фабрис конкретно наводи да тиме не прави разлику између оних који читају једно или друго писмо: „Ali pri svemu tome, imajući pred očima duševno jedinstvo našega naroda, mi smo htjeli da naš ‘Dubrovnik’ ne bude odgovarao potrebi samo jednog dijela njegovog, nego da bude služio cjelokupnome srpskome narodu bez razlike vjere i zemlje. Sastavljajući ovaj kalendar, gledali smo da bude koristan, zgodan i interesantan za sve krajeve i djelove Srpstva, tako da svaki čitalac nagje u njemu šta dobra i korisna“ (FABRIS 1896: 5-6).

Литерарни часопис „Срђ“, који је почео да излази у Дубровнику 1902. године, из потребе афирмације културне компоненте покрета Срба католика у Граду, традиционално се настављала на ранија књижевна периодична издања у Дубровнику, да се сачувају од заборавља дела старих Дубровчана, као и да се младима омогући поље којима би се „народност славјанска у овим странама коначно утврдила“.

Поред тога, за „Срђ“ се може казати да је био изразито индикативна и репрезентативна појава покрета који су Срби католици водили у Дубровнику. Својим студијама, прилозима, белешкама он је одражавао време у којем је излазио, културну али и друштвену, па, на крају и политичку климу тога доба. А време излажења „Срђа“ било је доба када су рад и настојања елитног интелектуалног круга Срба католика у тој мери заживели и били општеприхваћени да су и све теме, студије, прилози, па чак и белешке и извештаји са културне сцене били у преовлађујућем српском духу.

Часопис је уређивао Луко Зоре¹⁷ до 1905, а после прекида, од почетка 1906. до последњег броја 1908. уредник је био А. Вучетић, а власник и издавач „Српска дубровачка штампарија др Грацића“.

У „Срђу“ су текстови били штампани ћиричним и латиничним писмом, као и насловна страна.

¹⁷ Луко Зоре (Цават 1846, Цетиње 1904) матурирао је у Дубровнику а класичне науке и славистику дипломирао у Бечу. Предавао је у далматинским средњим школама и у Дубровачкој гимназији, а једно време је био и саветник за просветна питања у Калајевој администрацији, да би коначно добио посао васпитача деце књаза Николе на Цетињу. Поред књижевности и лингвистике, бавио се и политиком. Био је посланик на Далматинском сабору, а 1897. и у Царевинском вијећу у Бечу. Уз Фабриса Зоре је оснивач и главни сарадник „Срђа“. Био је члан ЈАЗУ и Српског ученог друштва.

Ћирилица у преписци

Потпуно, интимно прихватање ћирилице од стране угледних Дубровчана, очито је у њиховој преписци, посебно оној која се води са блиским и драгим пријатељима. Бројни су примери за то, а за ову прилику издвајамо три који илуструју овакво стање међу дубровачким писцима и интелектуалцима тога доба: ћирилично писмо Дубровчанина Дубровчанину из Дубровника у Београд, ћирилично писмо Дубровчана Дубровчанину из Београда у Дубровник и ћирилично писмо Дубровчанина Дубровчанину, где је и место отправе и пријема територија старе Републике.

Преписка Матије Бана и Меда Пуцића индикативна је из више разлога, најпре као приватна кореспонденција двојице блиских Дубровчана, који су већ у младости припадали истом културном и литерарном кругу у свом граду, мада различитог порекла и друштвеног статуса. И касније, када је Бан својим значајним задацима долазио у Дубровник, али и када је Медо Пуцић, по још важнијим пословима боравио у Београду, сарадња, подршка и блиска, готово братска пажња наставила се међу њима. Писмо које је Медо Пуцић упутио Бану из Дубровника у Београд, 1860, исписано ћирилицом, уз драгоцене податке које пружа, сведочи и аутентичну атмосферу Дубровника друге половине тог века.

„Драги Медо, куку! Леле! Туге и невоље. Док сам био на путу, бацао сам новце двојеручке а кад дођох кући, сваки дође по своје те ти остах го и наг, као од мајке рођен; дапаче, не само свак дође по своје, него дођоше и по несвоје. Онај кључ што ти је Музу у тамници држао ваљда да је одвише сјао, како од кујунције се вратим, те ти, куме мој, забљешти неком сиромашу у очи; он се ноћно увуче у башћу, скрије се у коњушницу ће већ одавно коњ не вршти, па дочекав час кад и ја и момак пођосмо на свету мисицу, бијаше бо неђеља, а он ти скочи из јасала, разломи врата кућна, дочепа се тобоца ми, па бјеж’, весела му мајка, и украде ми триста форинти. Правда га стигла и он сад чами у тамници горе, вјеруј ми, него твоја Муза; а новци, истина, нешто их се не нађе, но код нас је чиста ма дуга правда, па нешто што ми их лупеж украде, нешто што ми јих правда неће да преда, а ја го јопет ко и прије.

У томе стиже и твоја елегија, Муза ти тужи а богами има не један него тисућу и један разлог, јер као свакоме тако и њој ‘тавница је кућа необична’ па се спомиње чистог зрака што је на Парнасу дисала, и... није шала! Није шала рекох и ја ‘те доватих дивит и артију’, ‘ситну књигу на кољену пишем’ ‘распошиљем на четири стране’... али прије него су пошле, споменем се да на пошти ми лежи нешто новаца што ми онај бунтовични незнабошки, гологузи народ талијански истием редом

пошилије кад су њиме владали Њихова Височанства Всеагустиијејши Монарси, који су ми ту пензију оставили, па новце у руку, и ето ти их...“ (АРСИЋ 2009:467)

Из Београда, пак, где живи и ради, група истакнутих Срба католика, Дубровчана рођењем, окупљена на прослави заштитника града, Светог Влаха, пише, ћирилицом, писмо Антуну Фабрису у Дубровник. Међу њима су домаћини Марко Мурат¹⁸ и Спирос Калик¹⁹, а ту су и Адамовићи, Ђаје, као и гости Стеван Сремац, Миленко Веснић.

„Са Варош Капије београдске где је Узун Мирко, по налогу Карађорђевог, напао на турску стражу, и са осталим војводама отео Београд, шаљемо вам најтоплије поздраве – вама, браћи Србима на лепим обалама јужнога Приморја. Шаљемо вам ми; а ми то смо ми Дубровчани, дубровачка колонија у Београду који и једну улицу по нама назива, и почасни грађани дубровачки. Ми смо се данас, управо вечерас, сакупили под барјаком св. Влаха, у гостољубувој кући С. Калика и М. Мурата, који данас чине према нама оно исто што су стари Дубровчани чинили према Ђурђу Бранковићу који је тражио гостопримство у лепоме граду Дубровнику. Сакупивши се, ми смо се сећали краснога Дубровника, славне његове републике, и са пријатношћу помишљали на лепе дане које смо у њему провели. Сећање је то ишло тако далеко да смо у дијалекту дубровачком говорили, да смо дубровачке песме певали, и свих се нама драгих и увек драгих личности у Дубровнику сећали. Као што ћете по потписима видети, овде је цвет дубровачке колоније која се сматра за себе да цело грађанство дубровачко представља, и нада се да га није недостојно представљала. Живео српски Дубровник! Живели!“ (МУРАТБ 1904)

Такође, браћа Мурат, свештеник Андро и сликар Марко, својим блиским пријатељима пишу ћириличним писмом, и у ситуацијама које

¹⁸ Марко Мурат (1864. Лука Шипанска – 1944. Дубровник) је по завршетку Дубровачке гимназије, отишао на богословију у Задар (1883-1886), одакле доспева, после објављивања једног свог цртежа у „Вијенцу“, у Минхен где студира сликарство (1886-1893). Затим, после кратког боравка у Дубровнику, долази у Београд, у којем проводи наредних двадесет година (1894-1914). Један је од оснивача уметничког друштва „Лада“, као и Уметничко-занатске школе, која је прерасла у уметничку академију. Први светски рат провео је у родном месту, да би по оснивању Надлештва за уметност и споменике у Београду 1919. постао његов управник. Период 1919-1932. проводи у Дубровнику, активно радећи послове на очувању и козервацији дубровачких грађевина и старина. Био је члан САНУ од 1940.

¹⁹ Спирос Калик (Дубровник, 1858 - Трст, 1909), по завршеној класичној филологији у Бечу и Грацу, радио је као професор у Србији. У Нишу је активно учествовао у основању Народног позоришта (1887) и Црквеног певачког друштва „Бранко“ (1888). Од 1892. је професор у београдским гимназијама. Био је полиглота, а преводио је са латинског, италијанског и старословенског. Сем стручних књига и превода, Калик је аутор и путописа.

нису уобичајене него повишеног емотивног набоја, што све указује на интимно прихватање овог писма.

Андро Мурат²⁰ тако из Орашца, где је деценијама парох, 17. априла 1901, са напоменом „*Secreto*“ пише Фабрису: „Како смо оно ономадне говорили преко Плаце, кад смо ишли у Карла из бутиге, умотавам ти овди и повијем како у повоје, *propter metum in daeogum*, два листића малијех мојијех саставака: ако би имо срећу да ми се штампају у овогодишњему нашем календару „Дубровнику“. Сваки је листић под својијем псеудонимом. И то *propter metum in daeogum*. Зато те молим да имад будеш највишу пажњу да ме не би какомоћ издало писмо али друго што, јер тад не ми мого остати жив. Ти добро познаш сву *delicatezzu* мога положаја... (МУРАТ, А. 1901)

Марко Мурат, пак, историчару и дипломати Лују Војновићу, обраћа се, у интимном тону, ћириличним писмом којим моли за бољи пријем Београдског певачког друштва, које ће одржати концерт у Дубровнику, да би на крају приметио: „Мањифик ти је онај чланак у Дуб. Многијем сам га имао прочитати и сви су га имали густо... Срп. Застава га је прештампала *totum*. Е па дотле, куда ћеш више?“ (МУРАТ 1901)

Забрана ћирилице

Дубровчанин овога доба могао је, дакле, да чита историју старе републике из ћириличних архивских записа, али и да савремена издања, можда најпре из области народне традиције, штампана у штампаријама у Граду, прати на овом писму. Његови млађи су, такође, учили ово писмо у школи, читајући и пишући ћирилицу, док је он, исто тако, био у прилици, што је био обичај интелектуалаца, да објави неки свој прилог, литерарног али и другог, стручног садржаја ћирилицом у „Дубровнику“ или, пак, „Срђу“. Својим се ближим пријатељима, и из далека, али и ту, из Града, Дубровчанин тога доба, такође, јављао ћириличним писмом, као што је низ значајних обавештења, разноликог садржаја, од табли на многобројним српским друштвима, до позива на забаве, био исписан истим писмом.

Ћирилица је на овај начин имала своје место у Дубровнику 19. века, који се завршавало негде пред почетак светског рата. Баш из тог разлога, и као жива традиција која је упућивала на основе и везе старе Републике,

²⁰ Андро Мурат (1862-1952), свештеник, био је истакнути и врло активни припадник круга Срба католика свога доба. Бавио се сакупљањем фолклорних записа, који су и објављени у збирци *Народне пјесме из Луке на Шипану* 1886.

ћирилица је од аустријских власти и сматрана опасном. Није стога чудо да су по избијања немира у Граду, непосредно после сарајевских догађања, на улицама Дубровника најпре разбијане бројне ћириличне табле²¹, да би, коначно, и званично, од надлежних власти, била забрањена ћирилица.

Цитирана литература

- АРСИЋ, Ирена. „Издања Матице српске у Дубровнику“. *Сусрети библиографа* год. XV (2006) 2007: стр. 53-61.
- АРСИЋ, Ирена. „Писма Меда Пуцића упућена у Београд: Јовану Гавриловићу, Матији Бану и Стојану Новаковићу 1859-1878“. *Зборник о Србима у Хрватској* 7, 2009: стр. 461-474.
- АРСИЋ, Ирена. „Улога Српске православне цркве у оснивању и у раду Матице српске у Дубровнику“. *Живот и рад српског просвјетног добротвора Константина Вучковића*. Београд: Матица српске у Дубровнику, 2010: стр. 27-37
- БОЈОВИЋ, Злата. *Историја дубровачке књижевности*. Београд: СКЗ, 2014.
- ВУКМИРОВИЋ, Владимира М. „Прилози историји Матице српске у Дубровнику“. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* XVII 1 1969: стр. 48-80.
- ВУЛЕТИЋ ВУКАСОВИЋ, Вид. „Ћирилица код присташа римокатоличке цркве до свршетка XVIII в. у Босни у Далмацији“. *Споменик СКА XXXIX* 1903.
- ВУЧЕТИЋ, Антун (прир). „Споменици дубровачки. Приступ. О исправама српских владара и српске властеле“. *Срђ* 1, 1906: стр. 49.
- ВУЧЕТИЋ, Антун (прир). „Споменици дубровачки III. Опоруке или завјештаји Дубровчана“. *Срђ* 15, 1906: стр. 740.
- ВУЧКОВИЋ, Јован. „Ђорђе Николајевић“. *Летопис Матице српске IV* (1897): стр. 73-76.
- ЂОРЂЕВИЋ, Владан. *Црна Гора и Аустрија у 18. веку*. Београд, 1912.
- ZADAĆE. “Zadaće za pismene sastavke iz srpsko-hrvatskoga jezika”. *Program Ć. K. Velikoga државнога Gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1896-97*. Dubrovnik: Veliki државни Gimnazij, 1897: стр. 55.
- КИЋОВИЋ, Миrash. „Једно непознато издање прве которске штампарije“. *Зборник радова САНУ*, књ. X, Институт за проучавање књижевности, књ. 1: САНУ, 1951: стр. 113-118.

²¹ Треба напоменути да је и „Црвена Хрватска“ тих јулских дана 1914. излазила са ударним насловима који су доводили у питање бунт против српских друштава у Дубровнику, сумњајући сасвим отворено да су у питању унајмљени појединци који нису били њихови суграђани.

- МИТРОВИЋ, Јеремија. *Српство Дубровника*. Београд: СКЗ, 1994.
- НИКОЛАЈЕВИЋ, Георгије (Ђорђе). *О Дубровнику и о Дубровчанима*. Београд – Ниш: Ars libri – Филозофски факултет у Нишу, 2004.
- ОГЛАС. *Dubrovnik*, Dubrovnik: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1892, 7.
- ОГЛАС. *Dubrovnik*, Dubrovnik: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1894, 16.
- ПАНТИЋ, Мирослав. „Књижевни историчар Петар Колендић“. КОЛЕНДИЋ, Петар. *Из старог Дубровника*, Београд: СКЗ, 1964.
- PEROVIĆ, Jovica. „Prigodom 70. obljetnice uvođenja našeg jezika kao nastavnog u dubrovačku gimnaziju“. *Dubrovnik*, 46, 1939: str. 2-3; 47, 1939: str. 2-3; 48, 1939: str. 2-3; 49, 1939: str. 2-3; 50, 1939: str. 3-4; 51, 1939: str. 3-5; 52, 1939: str. 2-3.
- ПУЦИЋ, Медо (прир). *Споменици српски од 1395. До 1423. То јест Писма писана од Републике Дубровачке краљевима, деспотима, војводама и кнезовима српским, босанским и приморским*. Београд: 1858.
- ПУЦИЋ, Медо (прир). *Споменици српски*. Књ. 2. Биоград: Друштво српске словесности, 1862.
- РЕШЕТАР, Милан. „Либро од мнозијех разлога, Дубровачки ћирилски зборник од г. 1520“. *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа* 15, 1926.
- РЕШЕТАР, Милан. *Најстарија дубровачка проза*. Београд: Научна књига, 1952.
- TOLJA, Nikola. *Dubrovački Srbi katolici, istine i zablude*. Dubrovnik: autorsko izdanje, 2011.
- FABRIS, Antun. „Нашијем читаоцима“, *Dubrovnik kalendar katolički, pravoslavni, muhamedanski i jevrejski*, I: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1896: str.5-6.
- FABRIS, Antun. „Matrikula bratstva sv. Frančeska u Stonu“. *Dubrovnik kalendar* III: Srpska Dubrovačka štamparija A. Pasarića, 1899: str. 160-162.

Извори

- МУРАТ, Марко. Писмо Л. Војновићу. Београд: Знанствена књижница у Дубровнику, Кореспонденција А. Фабриса, 1901.
- МУРАТ, Марко. *На дан СВ, Влаха*. Београд: Знанствена књижница у Дубровнику, Кореспонденција А. Фабриса, 1904.
- МУРАТ, Андро. *Писмо А Фабрису*. Орашац: Знанствена књижница у Дубровнику, Кореспонденција А. Фабриса, 1901.

Irena P. Arsić

CYRILLIC IN THE 19th CENTURY DUBROVNIK

The utilization of the Cyrillic script in the Republic of Ragusa was the topic of a century and a half long investigation of literature and culture of Dubrovnik. On the other hand, Cyrillic in Dubrovnik of the 19th century was not such a popular topic to explore. However, the new researches had discovered presence and utilization of the Cyrillic in the Republic of Ragusa by its outstanding scholars. In this paper we will present new researches according to above mentioned topic.

Key words: Dubrovnik, Cyrillic, 19th century